

pedie gemaakt en kom me daar dus geen beeld van maken. Bovendien ken ik inmiddels wel de gebreken. Maar ik kan wel zeggen dat ik er blij mee ben. In grote lijnen is er precies in komen te staan wat wij er in wilden hebben.”

(advertentie)

Antiquariaat Gollum
Een bezoek zeker waard!
Voorraad kunstboeken, klassieken, Ned. Literatuur;
specialist in oude landkaarten en oude prenten

Van Welderenstraat 41, 6511 MC Nijmegen

István Bejczy

Geef de pen door...

Homo simpliciter bonus: Over de actualiteit van de middeleeuwse deugdenleer

Vijf jaar geleden ben ik begonnen aan mijn pionierproject over de kardinale deugden in de Middeleeuwen. Mijn bedoeling was om aan de hand van de middeleeuwse opvattingen over die deugden – bezonnenheid, gerechtigheid, moed en gematigdheid – de vinger te krijgen achter de vorming van het westerse morele bewustzijn tot aan de vroegmoderne tijd. De kardinale deugden dus als onderzoeksinstrument. Als zodanig hebben ze ook gewerkt. Maar nu het project op zijn eind loopt, is er voor mij iets bijgekomen. Ik ben zelf in de kardinale deugden gaan geloven.

Eerst hoe het in de Middeleeuwen toeging. De kardinale deugden komen van Plato en vonden in de Oudheid vooral ingang bij Plato's navolgers en in de Stoa. De kerkvaders namen het deugdenkwartet over maar gaven er een christelijke betekenis aan. Dit lukte zo goed dat de deugden in de Vroege Middeleeuwen tot de christelijke viertallen werden gerekend die zicht gaven op de goddelijke orde van het bestaan. God had zijn volk vier deugden gegeven zoals hij ook vier paradijsrivieren liet stromen en vier evangelisten op de wereld had gezet.

In de twaalfde eeuw werd deze idylle wreed verstoord. Kritische geesten wezen erop dat de vier deugden uit de heidense Oudheid kwamen, zodat het christendom wellicht geen alleenrecht had op moraliteit. Wat nu? Handige theologen uit de kathedraalschool van Parijs bedachten er wat op. De kardinale deugden waren er voor iedereen, christen of niet. Dankzij die deugden konden de mensen op beschaafde wijze samenleven. Maar de theologale deugden van geloof, hoop en liefde, die de mensen in de hemel brachten, werden door God aan de christenen voorbehouden. De liefde en de genade tilden bovendien de kardinale deugden op naar een godgevallig niveau. Iedereen kon die deugden wel bezitten, maar alleen bij christenen had God er werkelijk aardigheid in.

Dit kloeke compromis bleef overeind in de scholastiek van de Late Middeleeuwen. Maar de scholastici kregen er een probleem bij. De *Ethica* van Aristoteles werd herontdekt en bepaalde voortaan het morele denken. Nu had juist Aristoteles weinig op met de kardinale deugden die zijn leermeester Plato had ingevoerd. Bezonnenheid, gerechtigheid, moed en gematigdheid komen in de *Ethica* wel voor, maar niet als hoofddeugden. Ze staan naast vrijgevigheid, royaliteit, ambitie, fierheid, zachtmoedigheid, vriendelijkheid, geestigheid en waarheidsliefde. Opeens had het antieke deugdenviertal concurrentie gekregen vanuit de Oudheid zelf. Was het mogelijk de deugdenstelsels van Plato en Aristoteles gelijktijdig in de

lucht te houden? Thomas van Aquino vond van wel. Bij Aristoteles hebben de vier deugden betrekking op de primaire aspecten van het morele leven, leerde Thomas. Zo reduceert Aristoteles de moed weliswaar tot krijgshaftigheid, maar juist in de oorlog treedt de moed waarachtig aan de dag. En de gematigdheid slaat bij Aristoteles alleen op de geslachtsdrift, maar die is dan ook de sterkste aandrang die in ons huist. Als je Aristoteles dus goed leest, zie je dat hij wel degelijk de kardinale deugden erkent.

Flauwekul of niet, de oplossing van Thomas vond navolging alom in de Late Middeleeuwen. Maar niet bij de belangrijkste *Ethica*-commentatoren van de veertiende eeuw, Gerard van Odo en Johannes Buridanus. Beiden verkondigden dat in de kardinale deugden de essentie van morele goedheid besloten lag. Wie bezonnen, rechtvaardig, moedig en gematigd is, is volgens Odo en Buridanus zonder meer een goed mens, *homo simpliciter bonus*. De andere aristotelische en christelijke deugden (geloof, hoop en liefde buiten beschouwing gelaten) zijn bijkomstig. Ze sieren het karakter, maar men kan ze missen zonder zijn morele goedheid te verliezen. Wie geestig, vriendelijk en nederig is, maar onrechtvaardig, deugt volgens Odo en Buridanus niet. Wie rechtvaardig is, maar door het leven gaat als een zelfingenomen stuk chagrijn, deugt volgens beiden wél. Alleen handelingen die tegen de kardinale deugden ingaan, leveren een doodzonde op, voegde Buridanus nog toe. Ingaan tegen de andere deugden is zo erg niet.

De theorieën van Odo en Buridanus vormen het laatste grote creatieve moment in de middeleeuwse deugdethiek. Voor mij vormen ze ook het beste moment. Ik geloof dat Odo en Buridanus gelijk hebben. Zonder kardinale deugden kan geen morele goedheid bestaan, tenminste als men de deugden zo opvat als beide denkers deden:

bezonnenheid: een permanente bereidheid tot zelfreflectie die in elke situatie tot de keuze voor het goede leidt, en tot de juiste middelen om tot het goede te komen

gerechtigheid: ieder geven wat hem toekomt, altijd en overal

moed: pal staan voor het goede en daarvoor zonodig ongemak aanvaarden

gematigdheid: beteugelen van de aandriften die het goede in gevaar brengen

Ik geloof dat wie deze vier zaken in acht neemt, goed te noemen is, en dat wie dat niet doet, zichzelf niet recht in de ogen kan zien. Andere goede eigenschappen maken iemand tot een prettiger, maar niet tot een wezenlijk beter mens.

Nu is geen mens volmaakt, zodat het lang niet altijd lukt naar de vier deugden te leven. Vaak is er aanmoediging of hulp van buiten voor nodig. In christelijke termen: de mens is een gevallen wezen dat het niet zonder de genade en het geschenk van de liefde kan stellen. Vandaar dat

middeleeuwse moralisten aan de theologale deugden vasthielden. Maar aan de gedachte dat in de kardinale deugden de morele goedheid besloten ligt, doet dit niet af. Blijft deze gedachte overeind, dan is het morele bewustzijn gezond.

Het wordt pas erg als de kardinale deugden niet langer als wezenlijk voor het goede worden gezien. Als iemand die geestig, vriendelijk en nederig is, onrechtvaardig mag zijn. Als prettige eigenschappen belangrijker worden geacht dan goedheid, en als goedheid wordt verguisd omdat ze een onprettige indruk maakt. Als de redenering 'wij mogen jou niet, dus jij bent een slecht mens', die in een gezonde omgeving alleen vat heeft op kinderen en eenvoudigen van geest, de overhand krijgt. Dan is de samenleving ziek.

Is onze samenleving ziek? Soms lijkt het er wel op. Wat ons arbeidsethos aangaat, is iedereen het er inmiddels over eens dat wij een maatschappij van watjes zijn geworden. Hetzelfde zou wel eens kunnen gelden voor ons ethos *tout court*. Het debat over normen en waarden vindt genoeg weerklank, maar wie acht zichzelf in staat te vertellen welke normen en waarden belangrijker zijn dan andere? Voor welke waarden staan wij sterk, welke normen offeren we daar zonodig aan op? Die keuze durft niemand te maken, uitgezonderd een handjevol brutale nationalist. Maar zolang geen verplichtende keuzes worden gemaakt, is elk debat vrijblijvend. Met Odo en Buridanus zou ik willen zeggen: het gaat om de kardinale deugden. De rest is bijzaak.

Is de universiteit wel een gezonde plek? Ik durf het niet zomaar te bevestigen. Neem de waardering van docenten. Wat is belangrijker: dat een docent eerlijk en betrouwbaar is (gerechtigheid) of populair (geestigheid, vriendelijkheid)? Ik ben geneigd voor het eerste te kiezen. Maar in studentenevaluaties wordt alleen het tweede getoetst, het eerste niet. Zodoende voedt de universiteit haar eigen studenten op met de gedachte dat populariteit belangrijker is dan gerechtigheid.

Ik troost mij met de wetenschap dat de meeste studenten bezonnen en moedig genoeg zijn om hun bevestigingen te matigen en gerechte oordelen te vellen. Waar ze hun eer en deugd vandaan halen, weet ik niet. Het zou mooi zijn als de universiteit hen op het pad der deugd had gebracht. Maar ik heb moeite dat te geloven. Ik geloof eerder dat de universiteit wat van de studenten zou kunnen leren. Of anders wel van de Middeleeuwen.

Dr. I.P. Bejczy (1965) is als pionier-onderzoeker verbonden aan de Afdeling Geschiedenis, Radboud Universiteit Nijmegen. Hij geeft de pen door aan Jan van Oudheusden